

KUR'ÂN PERSPEKTİFİNDE BARIŞ

Mehmet SALMAZZEM*

Özet

Bariş konusunu doğrudan ve dolaylı olarak konu edinen âyetlerden anlaşıldığı kadarıyla Kur'ân, barışı önemsemekte ve bu olguya çeşitli vesilelerle vurgu yapmaktadır. Müslümanlar arasında barışın sağlanması gereği hususunda İslâm alimleri arasında ittifak varken Müslüman olmayanlarla bunun nasıl ve hangi koşullarda sağlanacağı hususu, tartışma konusu olmuştur. Örneğin; bazı klasik dönem müfessirleri ve İslâm hukukçularına göre ehl-i kitap dışındaki gayr-i müslimlerle Müslüman olmaları sağlanıncaya kadar herhangi bir barış akdi yapılamaz. Fakat müşriklerle savaşmayı konu edinen âyetlerin yanında barış ile ilgili âyetlerin bağlam, nüzûl sebepleri ve Hz. Peygamber'in uygulamalarına bakıldığında bu görüşün bazı açılardan isabetli olmadığını söylemek mümkündür. Kur'ân'ın barış perspektifini konu edinen bu makalede ilgili mesele hakkında farklı yaklaşımlara da yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: İslâm, Bariş, Savaş, Ehl-i Kitap

PEACE IN THE QUR'AN PERSPECTIVE

Abstract

The Qur'an emphasize the importance of peace and announce it for some reasons as it can be understood from the verse which directly and indirectly deal with the issue. While there is a consensus between Muslim scholars regarding keeping peace between different Muslim groups, it has been a matter of debate how to keep the peace with non-Muslims and under which conditions. For example: according to some commentators and jurists in the classical period of Islam there cannot be any peace agreement with non-Muslims who are not members of the people of the book until they choose to convert to Islam. However this view is not accurate when the verses of the Qur'an which issue the war, with polytheists and the verses about peace analyzed in context and their reason for revelation and the practices of the Prophet Mohammed are considered.

Keywords: Islam, Peace, War, People of the Book.

*Arş.Gör.Dr., Muş Alparslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri ABD-Muş/Türkiye.
e-mail: m.salmazzem@alparslan.edu.tr
doi: <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.28909>
<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/anemon>

1. Giriş

Tarih boyunca insanlar, barışı önemsedikleri halde aralarındaki anlaşmazlıklar, çoğu zaman bunu engellemiştir. Anlaşmazlıkların sebebi ne olursa olsun sonuçları itibariyle bunlar, toplumun bütün katmanlarını derinden etkilemiştir.

Geçmişten beri barışın insanlar için önemi ortadayken son dönemlerde Müslümanlar ve özellikle bölge insanı her zamankinden daha çok barışa ihtiyaç duymaktadır. Müslümanlar, Kur'ân'ın ortaya koyduğu barış ikliminden uzaklaştıkça savaş ortamına daha da yaklaştılar. Müslümanlar arasında devam eden çatışmalar ve bunların ortaya çıkardığı kutuplaşmalar, Kur'ân'ın ortaya koyduğu kardeşlik anlayışıyla örtüşmemektedir.

Diğer taraftan İslam dini ve onun mensuplarına yönelik karalama faaliyetleri; onları terörle özdeşleştirme çabalarının tarihi kökeni çok eskilere dayanmakla birlikte son dönemde bu doğrultudaki eylemler; 11 Eylül 2001 yılında Newyork'taki dünya ticaret merkezine, 7-21 Temmuz 2005 yılında Londra'da otobüs durağı, metro istasyonları gibi şehrin ulaşım sistemine yönelik saldırılarla ivme kazanmıştır. Ayrıca 12 Eylül 2006 yılında Papa II. Jean Paul'un Almanya'nın Regensburg Üniversitesi'nde verdiği konferansta İslâmiyet'e yönelik karalayıcı sözleri de bu gelişmelere önemli bir "katkı" sunmuştur!. Yakın dönemde şiddetini artıran orta doğudaki terör eylemleri ve Charlie Hebdo saldırısı gibi gelişmeler, Batı kaynaklı medya dâhil bazı kuruluşların İslam'a yönelik olumsuz algı oluşturma çabalarına ve "islamofobi"nin küresel düzeyde yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır.

Ne var ki radikal grupların, İslam adına yaptıkları terör eylemlerini İslâmiyet ile ilişkilendirmek asla kabul edilir bir durum değildir. Zira İslâmiyet'in temel kaynakları olan Kur'ân ve Hz. Peygamber'in sünnetinde, bırakın böyle uygulamaların yer bulmasını, tam aksine bütün katmanlarıyla toplumların adalet üzerine inşa edilmiş "barış" ekseninde yaşamaları hedeflenmiştir.

Radikal grupların, sergiledikleri terör eylemlerine keyfi ve zorlama yorumlarla Kur'ân ve Hz. Peygamber'in sünnetinden referans bulmaya çalışmaları doğruyu yansıtmamaktadır. Çünkü bu tür gerekçelerin realiteyle hiçbir bağı bulunmamaktadır. Bir cana kıymayı bütün insanların öldürülmesi ve bir canın kurtarılmasını bütün insanların kurtarılması olarak telakki eden İslâm dininin, masum insanların katledilmesine onay vermesi düşünülemez.

Esasen İslâmiyet; soy, renk, ya da inanç ayırımı yapmaksızın özü itibariyle insanı mükerrer bir varlık olarak görmüş; barış, adalet, temel hak ve özgürlükler gibi konularda evrensel ilkeler belirlemiştir. Kısacası semavî dinlerin ortak adı olan ve Türkçede de barış kelimesine karşılık gelen İslâmiyet, bütün toplum katmanları için barış ve adalet eksenli bir yaşamı hedeflemiştir.

İslâm dininin temel kaynaklarından Kur'ân-ı Kerim, bir olgu olarak barışın sürdürülmesini istemiştir. Çünkü Kur'ân'ın temel gayelerinden biri, yeryüzünde adil ve ahlâki temellere dayanan, yaşanabilir bir toplumsal düzen kurmaktır. Kur'ân'da Müslümanların toplu halde barışa girmeleri emredilmiş ve onlardan barışa yanaşanlara

karşı olumlu cevap vermeleri istenmiştir. Kısacası barış ve huzur ortamının sağlanması İslâm dinin hedeflerinden olmuştur.

Kur'ânî perspektiften “barış” konusunu ele alan bu çalışmada Kur'ân'ın ruhuna uygun barışın ana hatlarıyla nitelikleri ve barış sürecinde rol alanlara düşen görevlerin neler olduğu ortaya konulacaktır. Bu çalışmanın Müslümanlar arasında Kur'ân esaslı barış ortamının yeniden oluşmasının prensiplerini ortaya koyması bakımından önemli olduğunu düşünmekteyiz.

Genel anlamda Kur'ân'ın barış meselesine ilişkin ne tür mesajlar içerdiğini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışma, Müslüman taraflar arasında olduğu kadar Müslüman olmayanlara yönelik barışın nasıl bir perspektifle ortaya konulduğunun tespit edilmesini hedeflemektedir. Müslüman olmayanlarla barış olgusunun anlaşılmasında “cihad” faktörünün önemli bir yeri olduğundan hareketle, meseleye ilişkin önemli bazı hukukçu ve müfessirlerin görüşleri; ilgili âyetlerin bağlam ve sebep-i nüzûlleri gibi temel parametreler de gözetilerek konu farklı açılardan tartışılacaktır.

2. Barış İle İlgili Bazı Temel Kavramlar

Kur'ân'da “barış” anlamını taşıyan iki temel sözcük bulunmaktadır. Bunlardan biri “silm” diğeri ise “sulh” kavramıdır.

“Silm/سَلِمَ” : Arapça'da s-l-m fiilinin kök harflerinden türeyen “سَلِمَ”/silm”; sözlükte, barış, selamet, “İslâm” ve “selam” gibi anlamlara gelmektedir. Müzekker ve müenneslik durumlarında aynı şige kullanılmaktadır.⁴ Terim olarak, görünen ve görünmeyen afetlerden kurtulma, selamette olma manasına gelir.⁵

Kur'ân-ı Kerim'de “s-l-m” kökünden türetilen birçok sözcük bulunmaktadır. Bunlar, geçtikleri âyetlerde farklı manalara gelebilmektedir. Bu lafızlardan önemli olanlardan biri ise “es-selam/السَّلَام” sözcüğüdür. “Selam” Allah'ın isimlerinden olup selam verme ve iyi dilekte bulunma anlamlarının yanında Kur'ân'da geçtiği âyetlerde selamette olma, kusurdan uzak olma, emân, barış ve esenlik anlamlarına da gelir.⁶

“Sulh/صَلَحَ” : Arapçada s-l-h kök harflerinden olan sulh/“صَلَحَ” kelimesi sözlükte “silm” gibi barış, anlaşma, uygun, güzelce olma ve ifsadın zıddı gibi manalara gelir.⁷ Terim olarak insanlar arasındaki nefret ve husumetin giderilmesi; kısacası anlaşmazlığı gideren sözleşme anlamına gelir.⁸ Araplar, “salaha's-şey'u” dediklerinde söz konusu hususun düzeldiği anlamını kastederler.⁹ Yine aynı kökten olan “meslaha” ise menfaat yani fayda anlamına gelir.¹⁰

Aralarında içerik olarak farklılıklar bulunmakla birlikte, bazı fıkıh kaynaklarında barış ve barış antlaşmalarını ifade etmek üzere “silm” ve “sulh” dışında “ahd/ muâhede, hüdne/ müdâhene, muvâdea/mîsâk, akd, emân, zimmet gibi farklı terimler de kullanılmıştır.¹¹

3. Kur'ânî Perspektifte Barışın Önemi ve Faydası

Sosyal bir varlık olan insanın toplum halinde yaşaması fitratının gereğidir. Aynı zamanda yaşam döngüsü bunu zorunlu kılar. Birlikte yaşamaya adeta mahkûm olan insanın önemli bir diğer özelliği ise hemcinsiyle çekişme ve çatışma potansiyelidir. Oysa İnsanlar arasında anlaşmazlığın, sürtüşmenin, kavganın olduğu bir ortamda huzur ve emniyetin olması; dolayısıyla birlikte yaşama zemininin bulunması mümkün değildir. İnsanın bu çift kutuplu özelliğini dikkate alan Kur'an'da, parçalanma yerine birlikteliği, düşmanlık yerine ise sevgi ve merhamet temelinde kardeşliği tavsiye eden birçok ayet yer almaktadır.¹² Aynı zamanda Kur'ân, husumete sebep olan çekişme ve ihtilafların giderilmesi için gayret göstermeyi inananlara bir görev olarak yüklemiştir.¹³

Kur'ân'a göre barış yolunda güç ve selamet vardır. Çünkü barış, savaşı ve tartışmayı sonlandırma anlamına gelir.¹⁴ Öfkelerine hakim olanlar, sabır gösteren ve yumuşak huylu olanlar Kur'ân'da övülmüş; diğer bir ifadeyle barış, sabır ve fedakârlık, “erdemli davranış” olarak telakki edilmiştir. Öfke halinde kusurları bağışlayanların Allah'ın sevgisine mazhar olacakları vurgulanmıştır.¹⁵ Diğer yandan barış “hayır” şeklinde nitelendirilmiştir.¹⁶ Kısacası Kur'ân'da çatışma yoluyla mücadele hoş görülmemiştir. Buna karşın kabalık yerine yumuşak huyluluk; öfke yerine sebat; çekişme yerine nasihat ile mücadele yolu emredilmiştir.¹⁷ Farklı inanç gruplarıyla yürütülecek ilişkilerin stratejisini belirleyen şu ayet barışçıl yaklaşımın somut bir ifadesidir: “İçlerinden zulmedenleri bir yana, ehl-i kitapla ancak en güzel yoldan mücadele edin...”.¹⁸

İslâmiyet'te insanlar için daima faydalı olan istenmiş, insanların arasını bulmak, sadaka ve iyilik yapmakla eş değer görülmüştür. “Hayır” namına aktarılan bir fısıltı bile Allah katında değerli bulunmuştur.¹⁹ Dolayısıyla İslamiyet'te barışa katkı sağlayan bütün araçlar önemsenmiş, cezaya mukabil sulh yolu öncelenmiştir. Kısacası insanlar arasındaki ilişkilerde zorunlu durumlar dışında barış esas görülmüştür.²⁰ Hatta savaş, nihai barışın sağlanmasında geçici bir araç olarak telakki edilmiştir.²¹ Bu hususu ortaya koyan birkaç âyeti örnek vermek mümkündür:

“...Artık onlar sizi bırakıp bir tarafa çekilir de sizinle savaşmazlar ve size barış teklif ederlerse bu durumda Allah size, onların aleyhinde bir yola girme (savaşıma) hakkı vermemiştir.”²²

“Halkı iyi olduğu halde Rabbin, haksızlıkla memleketleri helâk etmez.”²³

“...ve kötülüğü iyilikle savan kimselerdir. İşte onlar var ya, dünya yurdunun (güzel) sonu sadece onlarındır.”²⁴

“Bir kötülüğün cezası, ona denk bir kötülüktür. Kim bağışlar ve barışı sağlarsa, onun mükâfatı Allah'a aittir...”²⁵

Bu bağlamda Hz. Peygamber'in sulh etmenin fazilet bakımından namazdan ve sadakadan daha hayırlı olduğunu ifade eden hadisleri de vardır:

“Sizlere oruçtan, namazdan ve sadakadan derece olarak daha faziletli olanı haber vereyim mi?”

(sahabiler), buyurun Ya Resulallah!

Efendimiz şöyle buyurdu: “Arayı düzeltmek ve dini (hükümleri) giderici olan ifsadı ortadan kaldırmaktır.”²⁶

Barış, esasen İslâm'a bağlılık anlamını taşır. Bu ise dünya ve ahirette esenlik içinde olma, selamete girme manasına gelir.²⁷ Nitekim Kur'ân, iman edenlere önlerinde bulunan iki seçenekten biri olan barışı tercih etmelerini emreder.²⁸

Diğer taraftan insanlığın önder şahsiyetleri olan peygamberler, barış konusunda öncü rol üstlenmekle beraber bozgunculuk yapan kavimleri yaptıklarından dolayı uyarılmış, taraftarı olmaları için kendilerine tavsiyelerde bulunmuşlardır. Örneğin; Hz. Musa, kardeşi Hz. Harun'a gıyabında kavmini ıslah etmesini öğütlemiştir.²⁹ Çünkü yönetimi ıslah üzerine inşâ edilmeyen bir toplumda esenliğin olması mümkün değildir. Esasen bir toplumun bütün işlem ve ahvali düzgün olmalıdır. Bu ise yapılan eylemin istisnasız herkes için hayır ve ıslah niteliğini haiz olmasıyla mümkün olabilir. Kendisi için hayırlı, başkası için kötü olan eylem, salih bir eylem olarak nitelenemez.³⁰ Aynı şekilde Kur'ân'da ismi zikredilen peygamberlerden Hz. Salih ve Hz. Şuayb, kendi kavimlerine “ıslah” yolunda tavsiyelerde bulunmuşlardır.³¹ Hz. Peygamber'in nübüvvetten sonra toplumsal barış niteliğini haiz Medine sözleşmesini ve potansiyel bir çatışmayı önleyen Hudeybiye barış antlaşmasını yapması³² dışında nübüvvetten önce toplumsal barışa katkı sunan “hilfu'l-fudul” barış hareketine üye olması ve “Kabe Hakemliği” meselesinde öncü rol oynaması³³ onun barış hususundaki çabasını göstermektedir. Kur'ân perspektifinden ve Peygamberlerin uygulamalarından verilen bu örnekler, farklı formatlarda da olsa barışın, ilahî mesajın ulaştığı toplumlarda ortak bir gaye olduğunu gösterir.

4. Barış Süreci ve Aktörleri

Bütün yönleriyle aynı olmasa da hem birey hem aile hem de toplumlar arasındaki sorunların kaynağında siyasi, sosyal, ekonomik hatta psikolojik faktörler rol alabilmektedir. Ne var ki benzer olsun ya da olmasın farklı nedenlerden kaynaklanan problemlerin giderilmesi ve bu problemlerin ekseninde yer alan insanların uzlaştırılması kolayca çözüme kavuşturulabilen bir mevzu değildir. Çünkü barış, hassas ve oldukça zor bir süreçte teşekkül eder. İyi yönetilmeyen bir barış sürecinin kalıcı sonuç vermesi zayıf bir ihtimaldir. Bundan dolayı barış sürecinin yapılanmasında yer alan bütün aktörlere önemli yükümlülükler düşmektedir. Örneğin; barış sürecinin yürütücüleri olan barış elçilerinin taşınması gereken nitelikler ve yerine getirmesi gereken sorumluluklar vardır. Bu yüzden herkes, barış elçiliğini yapamaz. Ayrıca barış, sadece barış elçileriyle de inşa edilemez.

Barış elçileri ve taraftarları ile ilgili açıklama yapmadan önce barış hususunda birincil şart olarak söz konusu olan meselenin, kulun tasarruf yetkisiyle ilgili olması gerekir. Çünkü Allah'ın hakkı hususunda kimse, sulh yetkisine sahip değildir. Örneğin; zina, hırsızlık, içki içme cezalarında sulh yapılamaz; bu hususta kimse indirim ya da artışa gidemez.³⁴ Zira barış taraftarı olan bireyin Allah'ın hakkı ile ilgili tasarruf yetkisi yoktur; yalnızca kendi hakkıyla ilgili tasarruf yetkisine sahiptir.³⁵ İkinci bir şart olarak barış mevzusu olan hususun helal niteliğini haiz olması gerekir. Örneğin içki, leş, kan ve

benzeri hususlarda sulh yapılamaz. Çünkü sulh mevzusunda takas mantığı vardır; alış verişte takası olmayan mal üzerinde barış akdi de gerçekleştirilemez.³⁶

Barış sürecindeki aktörlere tekrar dönersek; süreçte rol alanlardan barış elçilerinde bulunması gereken öncelikli nitelik, herhangi bir çıkar beklemeksizin sırf Allah'ın rızasını güden halis bir niyete sahip olmalarıdır. Nitekim böyle bir niyeti taşıyanlara Kur'an'da büyük mükâfat vaat edilmiştir.³⁷

İnsanlar arasında arabulucu rolünde olanlarda aranan önemli vasıflardan biri ise iki taraf arasında adaletle hüküm vermeleridir. Kur'an-ı Kerim'de zikredilen koyun sürüsü sahibi ile ekin sahibi olan iki taraf arasında Hz. Süleyman'ın sağladığı adilane barış hükmü³⁸ uygulanabilirlik açısından da önemli bir modeldir.

“...Eğer müminlerden iki grup birbiriyle kavgaya tutuşurlarsa hemen aralarını düzeltin; ikisinden biri diğerinin hakkına tecavüz etmiş olursa Allah'ın emrine geri dönünceye kadar- haksızlığa sapanlara karşı savaşın; dönerlerse artık aralarını adaletle düzeltin ve (her işte) adaletli davranın. Şüphesiz ki Allah, âdil davrananları sever.”³⁹ âyetinden anlaşıldığı kadarıyla taraflar arasında adaletle hüküm verme, ilahî bir emir olmakla birlikte Allah'ın sevgisine layık görülen bir davranıştır. Kur'an-ı Kerim'de vurgulanan önemli hususlardan biri, kişinin kendi aleyhinde de olsa adaletle hüküm vermesidir.⁴⁰ Çünkü insanları düzeltmeye çalışanların kendilerini ıslâh döngüsü dışında tutmaları inandırıcılıklarına gölge düşürür. Kaldı ki böylesi çelişkili tutum içinde olanlar, *“...İnsanlara iyiliği emredip kendinizi unutup musunuz? Aklınızı kullanmıyor musunuz?”⁴¹* âyetinde yer aldığı gibi Kur'an tarafından yadırganmışlardır.

Yukarıdaki vasıflar dışında barış elçilerinin ileri görüşlü⁴², saygın, güzel ahlak sahibi, cömert olma, sır saklama, usûl ve adab bilme gibi sahip olmaları gereken başka nitelikler de bulunmaktadır.⁴³

Barış sürecinin sağlam temeller üzerinde inşa edilmesi, sürecin selamete sürdürülmesi ve kalıcı bir barışın elde edilmesi için, tarafların da sahip olması gereken nitelikler ve yerine getirmesi gereken yükümlülükler bulunmaktadır. Söz konusu taraflarda aranan şartların başında “akıl” gelir. Çünkü akli dengesi yerinde olmayan; zihinsel engelli ya da yeterli zihinsel olgunluğa erişmeyen bireylerin “sulh” taraftarı olmaları mümkün değildir. Dolayısıyla aklın yokluğu birçok hususta olduğu gibi barış meselesinde de tasarruf ehliyetini ortadan kaldırır.

Barış sürecinde taraftar durumunda olanların sahip olması gereken diğer önemli bir nitelik ise “yetkinlik”tir. Çünkü barış gibi hassas bir mevzuda söz söyleme ve karar verme yetkinliği olmayanlarla sağlıklı bir sonucun elde edilmesi mümkün değildir. Fakat burada yeterli zihinsel olgunluğa erişen çocuklar ile ilgili hatırlatılması gereken önemli bir husus vardır. Taraf konumunda yer alan ve akli yeterliliği bulunan çocukların yapılan barış antlaşmasında bir faydası olduğunda ya da doğrudan onu etkileyecek olumsuz bir durum bulunmadığında söz konusu barış akdinde çocuğun ergin olması şart değildir. Yalnız çocuk adına mülkiyet gibi konularda sulh taraftarı olan kişinin aile fertleri içerisinde tasarruf ehliyetine sahip birisinin olması gerekir.⁴⁴

Barış mevzusu ne olursa olsun; siyasi, askeri, idari ya da mali ayırım yapmadan, barışın kalıcı olması için söz konusu sözleşmenin tüm tarafların hukukunu haiz ve konsensüs sonucu teşekkül etmesi esastır. Kısacası Hudeybiye barış antlaşmasında olduğu gibi barış akdinin, tarafların uzlaşa ve onayıyla gerçekleştirilmesi büyük önem taşımaktadır.

Barışın sağlanması ve sürdürülmesinde tarafların bazı konularda fedakâr davranmalarında büyük yarar bulunmaktadır. Özellikle aile içi anlaşmazlıklarda, aile yuvasının selameti için eşlerin karşılıklı zıtlaşma gibi olumsuz davranışlardan kaçarak bazı hususlarda fedakâr olmaları “hayırlı” bir barışın olmasına⁴⁶ katkı sağlar. Birçok alanda olduğu gibi aile içinde de bencilliği bırakarak fedâkar olmak sorunların çözümünde önemli bir role sahiptir. Hz. Peygamber'in “kendiniz için istediğinizi kardeşiniz için istemedikçe gerçek anlamda mümin sayılmazsınız”⁴⁷ sözleri bu mevzuda yol göstericidir.

Diğer taraftan barışın kalıcı olması için sürecin teşekkülü kadar uzlaşılan şartlara riayet edilmesi de büyük öneme sahiptir. Kur'ân'a göre, barış antlaşmalarına aykırı; çıkar endişesi ya da karşı tarafı aldatmayı hedefleyen bütün davranışlardan kaçınılması⁴⁸ gerekir. İslâmî bir yönetim, haklı bir gerekçe olmadan⁴⁹ yalnızca karşı tarafın Müslüman olmadığını ileri sürerek ya da eline geçen imkânı fırsat bilerek süresi dolmayan barış antlaşmasını bozamaz.⁵⁰

Hassas bir süreçten sonra teşekkül eden barış antlaşmasının sürdürülebilir olmasında tarafların kaçınması gereken bazı hususlar bulunmaktadır. Kısaca ifade etmek gerekirse, insanların normal ilişkilerine zarar veren kıskançlık, arkadan çekiştirme, tecessüs gibi bütün tutum ve davranışlar, barış akdini de olumsuz etkiler.

Öte yandan barıştırılmaya çalışılan taraftarların önemli yükümlülüklerinden biri barış çağrısına olumlu cevap vermeleridir. Fakat Kur'ân, barış masasına oturuncaya kadar barışma yerine saldırılarını sürdürme çabasında olan tarafla mücadele etmeyi emretmektedir.⁵¹ İki mümin grup arasındaki anlaşmazlıkla ilgili olan bu mevzu, Müslümanların iç işleriyle alakalı bir meseledir. Esasen burada Kur'ân, haksızlığı gidermek, kamu düzenini ve ümmetin birliğini sağlamak için hâkim güce adaletle hükmetmesi için yetki vermiştir.⁵² Ne var ki, Müslümanlar ile Müslüman olmayanlar arasındaki barış meselesi biraz daha karmaşık görünmektedir. Esasen bu konu hakkında sağlıklı bir yargı bildirmek için bağlam ve indiği koşulları da dikkate alarak hem barış hem de savaş teması içeren âyetlerin birlikte incelenmesi gerekir. Kanaatimizce bu hususun farklı bir başlık altında incelenmesinde yarar bulunmaktadır:

5. Müslüman Olmayanlarla Barış Meselesi

Müslüman olmayanlarla barış mevzusunun iyi anlaşılması, “cihad” konusuyla birçok açıdan ilişkilidir. Çünkü Müslüman olmayanlarla hangi neden ve koşullarda savaşın yapıldığı bilinmeden barış meselesinin idrak edilmesi güçtür. Nitekim bu hususta İslâm hukukçuları arasında tam bir uzlaşımın olduğu da söylenemez.

Şafîiler dışındaki fikhî mezheplerdeki hâkim görüşün İslâm'da Müslüman olmayanlarla savaşıma gerekçesinin “inanmayanların Müslümanlara savaş açmaları ve tecavüzkâr davranmaları”⁵³ olarak ileri sürülmektedir. Ne var ki Şafîilerle beraber diğer mezhep hukukçularının çoğu, Müslüman olmayanlarla savaş yapılmasının nedenleri arasında yukarıdaki gerekçeler dışında “küfür” faktörünü de saymaktadırlar.⁵⁴ Başka bir ifadeyle bu görüşte olanlara göre Müslüman olmayanlarla savaşın yapılması için onların İslamiyet'e inanmamaları yeterli bir nedendir. Bu minvalde görüş beyan edenlerin dayandıkları temel deliller ise şunlardır:

- “*Fitne ortadan kalkıncaya ve din tamamen Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın! (İnkâra) son verirlerse şüphesiz ki Allah onların yaptıklarını çok iyi görür.*”⁵⁵

- “*Haram aylar çıkınca müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün; onları yakalayın, onları hapsedin ve onları her gözetleme yerinde oturup bekleyin. Eğer tövbe eder, namazı dosdoğru kılar, zekâtı da verirlerse artık yollarını serbest bırakın. Allah yarlıgayan, esirgeyendir.*”⁵⁶

- “*Allah'tan başka ilah yoktur diyene kadar insanlarla savaşmakla emrolundum...*”⁵⁷

Müslüman olmayanlarla savaşılması gerektiğini ileri sürenlerin bu çerçevede ortaya koydukları deliller üzerinde değerlendirme yapmadan önce Müslüman olmayanların birçok konuda olduğu gibi savaş meselesinde de ehl-i kitap olanlar ve olmayanlar diye bir ayırımı tabi tutulduklarının bilinmesinde yarar vardır. “*Kendilerine Kitap verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, Allah ve Resûlünün haram kıldığını haram saymayan ve hak dini kendine din edinmeyen kimselerle, küçülerek elleriyle cizye verinceye kadar savaşın.*”⁵⁸ âyetini delil gösteren hukukçular, ehl-i kitap olanlarla yapılan savaşın onların cizye vermeleri ya da Müslüman oluncaya kadar süreceğini belirtmektedirler. Yine bu görüşte olan hukukçulara göre ehl-i kitap olmayanlarla Müslüman oluncaya kadar savaşılır ve bu hususta kendilerinden cizye de kabul edilmez.⁵⁹

İnançları dolayısıyla müşriklerin öldürülmesi gerektiğini ileri sürenler, Enfâl, 8/39 ve Tevbe, 9/5. âyetlerinin, Bakara, 2/190 ve Hac, 22/39-40 gibi meşrû gerekçelere istinaden savaşıma iznini veren ya da savaştan kaçınılmasını içeren Kur'an'daki 70 âyetineshettiğini iddia etmektedirler.⁶⁰ Fakat mutlak olarak savaş emrini içeren Enfâl, 8/39 ve Tevbe, 9/5. âyetlerinin bağlam ve nüzûl sebepleriyle beraber Medine döneminde indikleri dikkate alındığında bu minvaldeki yorumların bazı açılardan tartışmalı olduğu söylenebilir:

1. Medine döneminde uzun bir süre Mekke'li müşriklerin saldırgan tutumlarının sürdüğü bilinmektedir. Söz konusu saldırıların devam ettiği döneme paralel bir zamanda inen ve müşriklerin öldürülmesini emreden yukarıdaki âyetlerin meşrû müdafaa⁶¹ gibi önemli bir gerekçeye dayandığı anlaşılmaktadır.

2. Bahsi geçen âyetler, iddia edildiği gibi ehl-i kitap dışındaki Müslüman olmayanları inançları dolayısıyla öldürülmelerini gerektirseydi Mekke'nin fethi sırasında Hz. Peygamber ve arkadaşlarının 'fırsat bulmuşken' eli silah tutan bütün müşrikleri öldürmeleri icab ederdi. Fakat İslâm tarihi kaynaklarının aktardığı bilgiler, bunun aksini göstermektedir. Bilindiği gibi Müslüman münâdiler, Mekke'nin fethi sırasında Hz.

Peygamber'in emri üzerine “*evine kapanan yahut silahları terk eden yahut Ka'be'nin avlusuna sığınan veyahut EbûSufyân'ın evine kapanan herkes emniyet içinde olacaktır.*” şeklinde haykırılmışlardır. Bir iki münferit olay dışında Mekke'li hiçbir müşrik ile çatışma yaşanmamıştır.⁶²

Diğer taraftan Hz. Peygamber'in ehl-i kitap olmaları tartışma konusu olan Mecûsiler/Zerdüştler hakkındaki talimatları da bu hususta yol göstericidir. Hz. Peygamber, Bahreyn ve Hecer bölgesi valilerine gönderdiği mektupta bölgelerindeki Mecûsileri İslâm'a davet etmede takip edecekleri yolu şu şekilde emretmektedir: “Onları İslâm'a davet ediniz; şâyete itaat edip tâbi olacak olurlarsa, bizimle aynı haklara ve aynı yükümlülüklerle sahip olurlar. Bu daveti reddedenlerin kestikleri eti yememek ve onların kadınlarını nikâhlanmamak üzere, onlardan cizye vergisi tahsil et.”⁶³ Hz. Peygamber'in bu talimatından anlaşıldığı üzere meşrû bir gerekçe olmadan İslâmiyet'i kabul etmedikleri için Müslüman olmayanlarla savaş yapılmaz. Kaldı ki söz konusu mektupta Hz. Peygamber'in Mecûsilerin kestikleri hayvanların etinin yenilmeme ve kadınlarıyla evlenilmeme ermini vermesinin dini ve sosyolojik arka planları bulunmaktadır. Zira bazı İslâm tarihi kaynaklarında aktarıldığına göre Mecûsiler, hayvan keserken Allah'ın adını anmıyorlardı ve aile içi evlilik geleneklerini sürdürüyorlardı.⁶⁴ Dolayısıyla Hz. Peygamber, bu iki hususa işaret etmiş olmalı ki bahsi geçen konularda yasaklama getirmiştir.

Mecûsilerin de dahil edildiği ehl-i kitaptan cizye alınmasını bir kan diyeti olarak görmek güçtür. Zira Hz. Peygamber'in yukarıdaki talimatından anlaşıldığı üzere savaş durumu olmadığı halde Mecûsiler'den cizye alınması istenmiştir. Cizye meselesi, daha çok hâkimiyet göstergesi ve devlet işlerinde külfetin paylaşılması olarak değerlendirilmektedir.⁶⁵

Hz. Peygamber, dönemin yöneticilerine gönderdiği İslâm'a davet mektuplarında, İslâm'ı kabul etmedikleri durumda kendilerine savaş açılacağından bahsetmemektedir.⁶⁶ Daha sonra Bizans ve Sasanîlerle gerçekleştirilen savaşların gerekçelerine bakıldığında ise savaş nedeninin saldırıları önleme ve inanç özgürlüğünü sağlama gibi meşrû gerekçeler olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁷

3. Tevbesûresi 5. âyetinin müşriklerle savaşmanın meşrû gerekçelerini içeren Bakara, 2/190-193; Nisa, 4/75; Tevbe, 9/13 ve Hac, 22/39-40 âyetlerinin neshettiğini ileri sürenlerin bu hususta makul bir kanıtları bulunmamaktadır. Örneğin; bu konuda “nesh” olgusundan bahsedenlerden biri olan klasik dönem müfessirlerinden Semerkandî (ö.375/986) bu noktada “kîle/denildi” ifadesini kullanarak⁶⁸ kimin hangi gerekçeyle neshi kabul ettiğini açıkça belirtmemektedir. Kur'ân ilimleriyle ilgili bazı kaynaklarda Tevbe, 9/5. âyetinin hem nesh eden hem de nesh edilen âyet olarak sunulması⁶⁹ hatta söz konusu âyetin son kısmının aynı âyetin ilk kısmını neshettiğinin ileri sürülmesi yine aynı alana ilişkin yazılan önemli bazı kaynaklarda da şaşırtıcı bulunmaktadır.⁷⁰ Ayrıca nesh konusunun mahiyeti ve sınırları tartışmalı olduğu⁷¹ hatırlandığında bu minvalde ileri sürülen görüşlerin isabetli olduğunu söylemek güçtür. Nitekim neshin varlığını kabul edenler, “nesih olgusunu”, anlam bakımından birbiriyle çelişkili görünen iki hüküm arasında bir çözüm mekanizması olarak görmektedirler. Fakat bahsi geçen âyetler arasında çelişkinin olduğunu kabul etmek zordur. Zira, Bakara, 2/190-193; Nisa, 4/75; Tevbe, 9/13 ve Hac,

22/39-40 âyetleri savaşın gerekçelerini içerirken Tevbe, 9/5, 29, 123. âyetleri savaşın stratejisini ortaya koymakta ve önceki âyetlerin savaş konusunda içerdikleri meşrû nedenleri taşımaktadır. Başka bir ifadeyle söz konusu âyetler, müşriklerle savaşma nedenini yalnızca onların inanmamaları üzerine bina etmemektedir.⁷³ Kaldı ki esbab-ı nüzûl kaynaklarında Tevbe sûresinin ilk âyetlerinin Müslümanlara saldırma eğiliminde olan ve antlaşmayı bozan EbûSufyan ve diğer Kureyş liderleri hakkında nazil olduğu bilgisi yer almaktadır.⁷⁴ Buna göre söz konusu âyetlerin mutlak olarak bütün müşrikleri hedef almadığını söylemek mümkündür. Nitekim Tevbe, 9/5. âyetinin bağlamı ve bununla ilgili önemli bazı tefsir kitaplarında verilen bilgilerden hareketle âyetin hedefinde yer alan kesimin ahitlerini bozanlardan olsun ya da olmasın Müslümanlara saldırma durumunda olan müşriklerin olduğu söylenebilir.⁷⁵ Klasik dönem müfessirlerinin önemli isimlerinden biri olan Taberî'ye (ö. 310/923) göre Tevbe, 9/5. âyetinde yer alan müşriklerin öldürülmesi ile ilgili hükümden “öldürme” dışında başka seçenekler de çıkarılabilir. Ona göre Bedir savaşında yakalanan esirlere uygulandığı üzere ölüm dışında, fidye ya da karşılıksız muamelede bulunma da uygulamalar arasında yer alır.⁷⁶ Esasen Bedir gazvesinde yakalanan esirlerden iki kişinin öldürülmesi, onların daha önce Mekke'de Müslümanları öldürmüş olmaları sebebiyledir. Nitekim diğer esirlerin Müslümanlarla birlikte aynı şartlarda yiyecek ve içecek ihtiyaçları karşılanmıştır.⁷⁷ “Onlar; kendi canları çekmesine rağmen yemeği yoksula, yetime ve esire yedirirler.”; “Biz sizi Allah rızası için doyuruyoruz; sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz.” Âyetlerinden anlaşıldığı üzere Müslümanlar, karşılık beklemeden esirlere kendilerinden taviz vererek iyi muamelede bulunmuşlardır.

4. Müslüman olmayanlarla inançları dolayısıyla savaşılması gerektiğini iddia edenlerin gösterdikleri delillerden biri olan yukarıdaki hadisin bir iki kelime ziyade ile farklı rivayetleri olsa da isnad bakımından garip ve soy ağacı yoluyla rivayet edilen ender hadis çeşitlerinden kabul edildiğinin hatırlatılmasında fayda vardır. Ayrıca hadisin sıhhati hakkında tartışma bulunmaktadır. Söz konusu hadisin sahih olmadığını ileri sürenlere göre; senedinde yer aldığı üzere şayet hadis Abdullah İbn Ömer (ö.73/692) rivayet etmiş olsaydı babası Hz. Ömer'in zekât vermeyenlerle savaşma hususunda Hz. Ebûbekir ile tartışmasına⁸⁰ son vermemesi gerekirdi.⁸¹ Diğer taraftan hadisin “hasen” olduğunu kabul eden kaynaklar da bulunmaktadır.⁸² Kanaatimizce bahsi geçen hadisin garip olmadığı kabul edilse bile içeriğine bakıldığında; insanlarla savaşmanın gerekçesini içeren böylesi önemli bir mesajın sadece bir kaç tarikle rivayet edilmiş olması düşündürücüdür. Dolayısıyla sıhhati hakkında ittifak bulunmayan bu hadisin savaş gibi önemli bir mevzuda delil kabul edilmesi tartışmalara kapı aralayabilir.

5. İnsanların iman etmedikleri için öldürülmeleri, İslâm'ın tebliğ anlayışı ve metoduna da aykırıdır. Kur'ân-ı Kerim'in birçok âyetinde inanç hürriyetine değinilmekte; hikmet ve güzel öğütle Allah'ın yoluna davetin yapılmasının gerekliliğine, hiç kimsenin baskı yoluyla iman etmeye zorlanılmayacağına vurgu yapılmaktadır. Bu hususa ilişkin birkaç âyetin mealini aşağıda vermenin yararlı olacağı kanaatindeyiz:

“Dinde zorlama yoktur. Artık doğrulukla eğrilik birbirinden ayrılmıştır...”⁸³

“(Resûlüm!) Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzündekilerin hepsi elbette iman ederlerdi. O halde sen, inanmaları için insanları zorlayacak mısın?”⁸⁴

*“(Resûlüm!) Sen, Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et!...”*⁸⁵

*“Biz onların dediklerini çok iyi biliriz. Sen onların üzerinde bir zorlayıcı değilsin. Tehdidimden korkanlara Kuran'la öğüt ver.”*⁸⁶

*“O halde (Resûlüm), öğüt ver. Çünkü sen ancak öğüt vericisin.; O halde (Resûlüm), öğüt ver. Çünkü sen ancak öğüt vericisin.”*⁸⁷

*“Sizin dininiz size, benim dinim bana!”*⁸⁸

Esasen insanların zorla Müslüman olmalarını sağlamak İslamiyet'teki akide anlayışıyla da çelişmektedir.⁸⁹ Zira Yukarıdaki âyetlerde görüleceği üzere İslâm dininde özgür iradeleriyle insanların iman etmeleri esastır. Ehl-i kitaba yönelik davet mesajlarını içeren şu âyetlerden anlaşıldığı üzere İslâm'ın davet metodunda akıl ve vicdanla çelişen baskı ve şiddet gibi yöntemler bulunmamaktadır:

*“(Resûlüm!) de ki: Ey ehl-i kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze geliniz: Allah'tan başkasına tapmayalım. O'na hiçbir şeyi eş tutmayalım ve Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilâhlaştırmasın. Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, iste o zaman: Şahit olun ki biz Müslümanlarız! Deyiniz.”*⁹⁰

*“İçlerinden zulmedenleri bir yana, ehl-i kitapla ancak en güzel yoldan mücadele edin ve deyin ki: Bize indirilene de, size indirilene de iman ettik. Bizim Tanrımız da sizin Tanrınız da birdir ve biz O'na teslim olmuşuzdur.”*⁹¹

Kaldı ki insanlara zorla herhangi bir inancı benimsetmek güç olduğu gibi insanların böyle bir inanca saygı duymaları ve onu içselleştirmeleri demümkün değildir.⁹²

Öte yandan İslâm'a inanmadıkları için Müslüman olmayanlarla savaşılması gerektiği yönde görüş beyan eden İslam hukukçularının bu yöndeki değerlendirmelerinde kendi dönemlerindeki siyasi yönetim anlayışı ve askeri alandaki başarıların etki ettiğini belirtenler bulunmaktadır.⁹³ Bize göre bu tespitlerde gerçeklik payı bulunmakla birlikte bunlar, söz konusu hukukçuların bu minvaldeki görüşlerinin haklılığını gösterme ve meselenin çözümü açısından yeterli gerekçeler değildir. Zira insanların öldürülmesi gibi önemli bir mevzuda yönetim anlayışları ya da Müslümanların güçlü konumları gerekçe kabul edilirse her dönemde (günümüzde bazı radikal grupların yaptığı gibi) benzer nedenlerle insan öldürenler olabilir. Müslüman olmayanlarla “küfür” faktörü temelinde savaşmanın gereğini hatta farziyyetini ileri süren anlayışın, savaş eylemini uygun zemin ve zamana; başka bir ifadeyle Müslümanların güçlü olmasına bağlamaları⁹⁴ ciddi tartışmalara kapı aralar. Zira 'zayıf iken iyi geçin, güçlüyken saldır' diye formüle edilmesi mümkün olan bu anlayış, Müslümanlara yönelik güvensizlik duygusunu pekiştirir. Esasen Müslümanların potansiyel tehlike olarak görülmesi sonucunu çıkaran bu perspektifin Müslümanları zayıf bırakmak için her türlü araya başvurulmasına zemin hazırladığı kanaatindeyiz. Dolayısıyla burada esas olan meseleye ilkesel olarak bakmaktır. Kur'ân, ilkesel olarak ve hiçbir inanç ayırımı yapmaksızın; meşrû ve makul gerekçe olmadan bir insanın öldürülmesini tüm insanların öldürülmesi ve bir insanın

diriltilmesini de tüm insanların diriltilmesi olarak değerlendirmektedir.⁹⁵ Dolayısıyla yönetim anlayışları ve dönemin konjonktürel durumu bu ilkeye aykırı hiçbir değerlendirmeyle haklı çıkarmaz.

Müslüman olmayanlarla barış meselesine tekrar dönersek; kendisiyle barış antlaşması yapılanlara zulmedilmesine ya da haksız yere kendilerine zorluk çıkarılmasına en başta Hz. Peygamber, şiddetle karşı çıkmış ve bu hususta şunları buyurmuştur: “*Kim bir muahide/zımme/kendisiyle antlaşma yapılan birisine zulmeder ya da gücünün üstünde bir iş yüklerse kıyamet günü ben onun hasmıyım.*”⁹⁶ Fakat yukarıda değinildiği gibi saldırıya uğramaları halinde Müslümanlara savaşma izni verilmiş⁹⁷hatta inanç ve varlıklarını korumak için onlara savaş farz kılınmıştır.⁹⁸ Ne var ki Kur’ân, savaş taraftarı olmayan ve Müslümanlara zarar vermeyenlerle iyi ilişkilerin kurulmasına karşı çıkmamıştır.⁹⁹

Yukarıdaki değerlendirmelerden sonra İslâmiyet’in barış stratejisini kısaca şöyle özetlemek mümkündür. Meşrû müdafaa gerektiren; yaşam hakkını koruma, saldırıları engelleme, mülkiyet haklarını teminat altına alma ve inanç hürriyetini sağlama¹⁰⁰ ile “İslâm’ın insanlara doğru biçimde takdimine engel olunma ve mukaddes değerlere saldırılma durumları”¹⁰¹ dışında Kur’ân, Müslüman olmayanlarla barış yapılmasında herhangi bir beis görmediği gibi onlardan yapılan barış çağrısına da olumlu cevap verilmesini emretmektedir.¹⁰²

Esasen barış hususunda olduğu gibi savaş konusunda da İslâm dininin makul bir yol izlediğini söylemek mümkündür. Haklı gerekçe olmadan savaş çağrısında bulunmayan¹⁰³ İslâmiyet, savaş başlamadan İslâm’a davetin yeniden yapılmasını tavsiye etmekte¹⁰⁴ ve hangi gerekçeyle olursa olsun savaş sırasında aşırıya gidilmesine karşı çıkmakta;¹⁰⁵ yaşlı, çocuk, kadın, din adamı, hayvanlar hatta bitkilere zarar vermeyi yasaklamaktadır.¹⁰⁶ Savaş esnasında öldürme metodunda ise; yakılma gibi aşırı yöntemlerin kullanılmasına şiddetle karşı çıkmıştır.¹⁰⁷ Bu minvalde âyet ve hadislerin açık hükmü bulunurken bazı radikal grupların, günümüzde özellikle orta doğuda devam eden çatışmalarda; yaşlı, çocuk ya da kadın ayırımı yapmadan sergiledikleri insanlık dışı uygulamalarının İslâmiyet ile ilişkilendirilmesi kabul edilemez.

6. Sonuç

Birçok âyet-i kerimde barış, hoşgörü, insanlarla iyi ilişkide bulunma, öğüt verme ve güzelce davet etme gibi “ıslah” olgusu ile ilişkili emir ve tavsiyeler yer alırken bazı müfessir ve İslâm hukukçularının açık ve makul bir gerekçe göstermeden Tevbesûresi 5. âyetinin “ıslâh” ile ilgili bütün âyetlerin hükmünü geçersiz kıldığını ileri sürmeleri isabetli görünmemektedir. Kur’ân’da koşullar ve muhatapların durumu sorgulanmadan erdemli bir davranış olarak görülen barış olgusunun yok sayılması ya da ikinci planda gösterilmesi tartışmalara kapı aralamaktadır. Kısacası isim ve niteliği açısından İslâmiyet ile özdeşleşen barışın ötekileştirilmiş bir tercih olarak sunulması yanlış sonuçlara neden olabilmektedir.

Kur’ânâyetlerinde genelde ıslah özelde ise barışa dönük emirlerin yanında Hz. Peygamber’in bu husustaki çabaları İslâm dininde barışın öncelikli bir seçenek olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır.¹⁰⁸ Esasen Kur’ân’da ismi zikredilen peygamberlerin

kissalarından anlaşıldığı üzere yalnızca son din olarak değil, bütün ilâhî dinlerin ortak adı olan ve Allah katında yegâne din olarak nitelendirilen İslâm dininin insanlık tarihi boyunca hem bireysel hem de toplumsal düzeyde barışı önemsediyiğigörülmektedir.

Barış konusunda Hz. Süleyman örneğinde olduğu gibi peygamberlerin uygulamalarından ve barışa dönük Kur'an'ın içerdiği mesajlardan anlaşıldığı kadarıyla barışın kalıcılığında, barış aktörlerinin taşıması gereken nitelikler ve yerine yetirmesi gereken yükümlülükler bulunmaktadır. Bu hususta en dikkat çekici vurgu,söz konusu barışın adalet üzerine inşa edilmesi gereğidir. Zira adaletten yoksun gerçekleştirilen barış aktinin sürdürülebilirliği düşük bir ihtimaldir.

Diğer taraftan barışın önemine yönelik âyet-i kerimlerin içeriği ve Hz. Peygamber'in uygulamaları ortadayken geçmişte olduğu gibi günümüzde de özellikle batı kaynaklı bazı çevrelerin iyi niyetle olsun ya da olmasın zorlama yorumlarla İslâmiyet'i şiddetle ilişkilendirmeleri kabul edilemez.

Sonuç olarak bütün gerekçeler göz önünde bulundurulduğunda savaş konusunda olduğu gibi barış hususunda da İslâm'ın makul ve meşrû bir yol izlediğini; haksız ve gerekçesiz hiçbir inanç grubuna saldırıyı hoş görmediğini; çatışma yoluna karşın uzlaşmayı tercih ettiğini söylemek mümkündür.

Notlar

¹ Mâide, 5/32.

² Bu husustaki ilgili âyetler için bkz.:Mâide, 5/8, 32;Enfal, 8/61; Nahl 16/90; Hucûrat, 49/9, 13.

³ Bakara, 2/208;Enfâl, 8/65.

⁴ İbnDurayd, EbûBekr Muhammed b. Hasan (1987), Cemheratu'l-Luğa, (Thk.:RemzîMunîrBalebekî), Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, II, 858 (s-l-m md.); el-Cevherî, İsmâil b. Hammâd (1990), es-SihhâhTâcu'l-Luga ve Sihâhu'l-Arabiyye, (Thk.: AhmedAbdulgaffûr Attar), Beyrût: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, V, 1951 (s-l-m md.); el-Ezherî, EbûMansûr Muhammed b. Ahmed (1964), Tehzîbu'l-Luga, (Thk.: Ahmed Abdu'l-'Alîm el-Berdûnî), Mısır, Dâru'l-Mısriyye, XII, 448-449 (s-l-m md.); ez-Zebidî, Seyyid Muhammed Murtezâ el-Huseynî (1965), Tâcu'l-'ArûsminCevâhiri'l-Kamûs, (Thk.: Abdu's-SettârAhmedFerâc), Kuveyt: MetbaatuHukûmeti'l-Kuveyt, XXXII, 370-371 (s-l-m md.).

⁵ el-İsfahânî, Ebu'l-Kasım el-Hüseyn b. Muhammed Râğib (ts.) el-Mufredât fi Garîbi'l-Kur'an,MektebetuNezâr Mustafa el-Bâz, I, 315-316.

⁶ el-Ferâhîdî, Halîl b. Ahmed (2002), Kitabu'l-'ayn, (AbdulhamîdHendâvî), Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, II, 270 (s-l-m md.); İbnDurayd, a.g.e.,II, 859 (s-l-m md.); Cevherî, a.g.e., V, 1951-1952 (s-l-m md.); İsfahânî, a.g.e., I, 316 (s-l-m md.); Ayrıca bu husustaki ilgili âyetler için bkz: Nisa, 4/94; Hicr 15/46; En'am, 6/127, Yûnus, 10/25, Mâide, 5/16.

⁷ Ferâhîdî, a.g.e. II, 406 (s-l-h md.); İbnDureyd, a.g.e.,II, 542-543 (s-l-h md.); İbnFâris, Ebu'l-HuseynAhmed b. Zekeriyâ (1979), Mu'cemuMekayisi'l-Luga, (thk.: Abdusselam Muhammed Harûn)Beyrût: Dâru'l-Fikr, III, 303 (s-l-h md.)

⁸ İsfahânî, a.g.e., 373; el-Cürcânî, Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf (ts), Mu'cemu't-Ta'rifat, (Thk.: Muhammed Sıddîk el-Mînşâvî), Kahire: Dâru'l-Fezile, 114; et-Tehânevî, Muhammed Ali (1996), Mevsûatu Keşşaf İstîlâhâti'l-Funûnve'l-Ulûm, (thk.: Ali Dehrûc ve bşk.), Beyrût: MektebetuLubnan, II, 1094-1095 (s-l-h md.)

⁹ Zebidî, a.g.e.,VI, 548 (s-l-h md.)

¹⁰ Mu'cemu'l-Vecîz, 368.

- ¹¹ Ahmet Yaman, “Sulh”, DİA, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, XXXVII, 485; Dumlu, Ömer (1997), Kur’ân-ı Kerim’de Salâh Meselesi, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 116.
- ¹² Bu husustaki ilgili âyet için bkz.: Âl-i İmrân, 3/103.
- ¹³ Bu husustaki ilgili âyet için bkz.: Hucûrât, 49/10; detaylı bilgi için bkz.: el-Kuşeyri, Ebu'l-Kasım Abdulkerim b. Hevazin b. Abdulmelik (2007), Letaifu'l-işârât, Lubnan: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, III, 221-222.
- ¹⁴ Enfâl, 8/46
- ¹⁵ Şûrâ, 42/37.
- ¹⁶ İlgili âyet için bkz.: Nisa, 4/128.
- ¹⁷ Beyzavî, a.g.e., IV, 196.
- ¹⁸ Ankebût, 29/46.
- ¹⁹ Nîsa, 4/114.
- ²⁰ Ebû Zehra, Muhammed (1998), Son Barış Çağrısı, (Çev.: Cemal Aydın), İstanbul: Şûle Yayınları, 57; İbrahim Sarıçam, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, Ankara, ts., 149.
- ²¹ Hadduri, Macid (1999), İslâm Hukukunda Savaş ve Barış, (Çev.: Fethi Gedikli), İstanbul: Yöneliş Yayınları, 143.
- ²² Nisâ, 4/90.
- ²³ Hûd, 11/117.
- ²⁴ Ra'd, 13/22.
- ²⁵ Şûrâ, 42/40.
- ²⁶ EbûDâvûd, Edeb, 58; Tirmizî, Sıfetu'l-Kıyameve'r-Rekâikive'l-Ver', 56.
- ²⁷ Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi (1979), Hak Dini Kur’ân Dili, İstanbul: Eser Neşriyat, II, 735.
- ²⁸ İlgili âyet için bkz.: Bakara, 2/208.
- ²⁹ İlgili âyet için bkz.: A'râf, 7/142.
- ³⁰ Abdüh, Muhammed (2012), FâtıhaSüresi ve Amme Cüzü Tefsiri, (Çev.: Ömer Aydın), İstanbul: İşaret Yayınları, 402-403; İbnÂşûr, Muhammed Tâhir (1984), Tefsiru't-Tahrîrve't-Tenvîr, Tûnus: ed-Dâru'd-Tûnusiyye, IX, 88.
- ³¹ A'râf, 7/74; Hûd, 11/85; Şuarâ, 26/151-152; Ankebut, 29/36.
- ³² Hamidullah, Muhammed (2003), İslâm Peygamberi, Ankara: Yeni Şafak, I, 255; a.y., a.g.e., II, 894.
- ³³ Sarıçam, a.g.e., 72.
- ³⁴ Bu hususta Hz. Peygamber'in şu hadisini kanıt olarak sunmak mümkündür: “Müslümanlar arasında sulh caizdir.” Ahmed şu sözü de eklemiştir. “Ancak haramı helal eden ya da helali haram eden sulh müstesna.” Bkz.: EbûDâvûd, Kitâbu'l-Akdiyye, 12.
- ³⁵ el-Kâsânî, AlaüddînEbûBekr b. Mesûd el-Hanefî (1986), KitâbuBedai'is-Senai' fi Tertîbi's-Şerâi'Bejrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, VI, 48.
- ³⁶ Kâsanî, a.g.e., VI, 42.
- ³⁷ Nisa, 4/114.
- ³⁸ İlgili âyetinmeâli şöyledir: “Dâvûd'u ve Süleyman'ı an. Bir zamanlar, (zarar görmüş) bir ekin konusunda hüküm veriyorlardı. Bir topluluğun koyun sürüsü, geceleyin başboş bir vaziyette bu ekinin içine dağılıp ziyan vermişti. Biz de onların hükmüne tanık idik.” Bkz.: Enbiya, 21/78; tefsir kitaplarında bu hususta yer alan rivayetlere göre ekin tarlası tahrip edilen birisi ile bunu tahrip eden koyun sürüsü sahibi iki kişi aralarında hüküm vermeleri için Hz. Dâvûd'a başvurlar. Hz. Dâvûd, bütün koyunları (zararına karşın) ekin sahibine vermeyi hükmeder. Bu hükümden daha iyi bir çözüm sunan Hz. Süleyman, zarar ortadan kalkıncaya kadar tarladaki ürünlerin koyun sürüsü sahibine; koyunların ve onlardan elde edilecek gelirlerin ise tarla sahibine verilmesini önerir. Böylece her iki tarafın da zarar görmesini önler. Bkz.: Taberî, EbûCa'fer Muhammed b. Cerîr (2001), Câmî'u'l-Beyân 'ân Te'vili'Âyi'l-Kur'ân, (thk.: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî), Kahire: DâruHicr, XVI, 323-324.
- ³⁹ Hucûrat, 49/9.
- ⁴⁰ Mâide, 5/8.

⁴¹ Bakara, 2/44.

⁴² Taraflar arasında yaşanan bazı anlaşmazlıkların büyümeden barış yoluyla çözüme kavuşturulması önemlidir. Çünkü erkenden halledilmeyen bazı olayların daha da büyüme tehlikesi vardır. Ne var ki sorunlar büyüdükçe çözümleri de aynı paralellikte zorlaşır. Bu hususta Hz. Peygamber'in bazı uygulamaları bizim için örneklik teşkil etmektedir. Örneğin; Kubaahâlisinden bazı isimlerin kavga ettikleri haberini alan Hz. Peygamber, “ Bizi götürün de aralarını iyileştirip barıştıralım” buyurarak; meselenin büyümeden çözülmesini sağlamıştır. Bkz.:Buhârî, Sulh, 3.

⁴³ Detaylı bilgi için bkz.: Meryem Abdurrahman Ebû Ali Abdulkuddus (1999), es-Sulh ve'l-İslâhfi'l-Kur'âni'l-Kerim, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cami'atu'l-Ummi'l-Kurra, Mekke, 90-107.

⁴⁴ Kâsanî, a.g.e., VI, 40-42.

⁴⁵ İlgili hususta detaylı bilgi için bkz.:Buhârî, Sulh, 6.

⁴⁶ Bu bağlamda “sulh” yapmayı Kur'ân, “hayırlı” olarak nitelemektedir. İlgili âyet için bkz.: Nisa, 4/128.

⁴⁷ Buhârî, İman, 7.

⁴⁸ İlgili âyetinmeâli şöyledir: “...Eğer onlar din hususunda sizden yardım isterlerse, sizinle aralarında sözleşme bulunan bir kavim aleyhine olmaksızın (o Müslümanlara) yardım etmek üzerinize borçtur. Allah yapacaklarınızı hakkıyla görmektedir.” Enfal, 8/72.

⁴⁸ Bu husustaki âyetinmeâli şöyledir: “Ancak kendileriyle antlaşma yaptığımız müşriklerden (antlaşma şartlarına uyan) hiçbir şeyi size eksik bırakmayan ve sizin aleyhinize herhangi bir kimseye arka cakmayanlar (bu hükmün) dışındadır. Onların antlaşmalarını, süreleri bitinceye kadar tamamlayınız. Allah (haksızlıktan) sakınanları sever.” Bkz.:Tevbe, 9/4.

⁵⁰ Sönmez, a.g.e., 43.

⁵¹ İlgili âyet için bkz.:Hucûrat, 49/9.

⁵² Şeltût, Mahmûd (1983), el-Kur'anve'l-Kitâl, Beyrût: Dâru'l-Feth, 60-61.

⁵³ Ahmet Özel, “Cihad”, DİA, İstanbul, 1993, VII, 528.

⁵⁴ Şafîî, Muhammed b. İdrîs (2001), el-Umm, (thk.: Rifat Fevzî Abdulmutalib), y.y.: Dâru'l-Vefâ, V, 402, 573; Maverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib (1994), el-Hâvî el-Kebîr, (thk.: Ali Muhammed Muavviz ve bşk.), Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, XIV, 112-113; Nevevî, EbûZekeriyâ Yahya b. Şeref (2003), Ravdetu't-Tâlibîn, (thk: Adil AhmedAbdulmevcûd-Ali Muhammed Muavviz), Riyad: DâruAlemlî'l-Kutub, VII, 406, 410-411,416. Hanefî mezhebinin önemli bazı hukukçuları da bu hususta İmam Şafîî ile benzer görüşlere sahiptirler. Bkz.: es-Serahsî, Muhammed b. Ahmed (ts), Kitâbu'l-Mebûsât,Beyrût: Dâru'l-Marife, X, 2, 7; Husâmuddîn Ali b. Mekkî er-Râzî (2007), Hulâsetu'd-Delâil fi Tenkîhi'l-Mesâil, (thk.:Ebu'l-Fazled-DimyatiAhmed b. Ali), Riyad: Mektebetu'r-Rüşet, II, 354-356; İbnü'l-Humâm, Kemaluddîn Muhammed b. Abdulvahid es-Sivâsî el-İskenderî (2002) ŞerhuFethi'l-Kadîr, Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, V, 429-430; Maliki mezhebinin önemli bazı hukukçuları da bu mevzuda aynı görüşe sahiptirleri bkz.: el-Kurtubî, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdalbirr en-Nemerî (1992) el-Kâfî fi FikhiEhli'l-Medîne el-Mâlikî,Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I, 463; Muhammed Bay Belalim (2007),İkâmetu'l-Hucebî'd-Delîl Şerh 'ala Nazmi İbnBâdîliMuhtesar Halil, Beyrût:Dâr İbnHazm, II, 283; Müfessirler de bu hususta İmam Şafîî'ye benzer yorumlar getirmişlerdir. Örneğin bkz: er-Râzî, Muhammed Fahreddîn b Diyâiddîn Ömer (1981), Mefâtihu'l-Gayb, Lübnan, Dâru'l-Fikr, XV, 233-234; Esasen Râzî, Bakara sûresi 256. âyetin tefsirinde insanların iman etmeye zorlanmasının, imtihan anlayışına aykırı olduğunu belirterek kendisiyle çelişmektedir. Bkz.:Râzî, Mefâtihu'l-Gayb,IV, 15.

⁵⁵ Enfal, 8/39.

⁵⁶ Tevbe, 9/5.

⁵⁷ Buhârî, İman, 17; EbûDâvûd, Zekât, 1, Cihâd, 95.

⁵⁸ Tevbe, 9/29.

- ⁵⁹Şafî, el-Umm, V, 402, 573; Maverdî, el-Hâvî el-Kebîr, XIV, 112-113; Serahsî, Kitâbu'l-Mebsût, X, 2, 7; Nevevî, Ravdetu't-Tâlibîn, VII, 406, 410-411,416; İbnu'l-Humâm, ŞerhuFethi'l-Kadîr, V, 429-430; Husâmuddîn-i Râzî, Hulâsetu'd-Delâil, II, 354-356.
- ⁶⁰Şafî, a.g.e.,V, 365; es-Semerkindî, Ebu'l-LeysNasr b. Ahmed b. İbrahim, (1993), Bahru'l-'Ulûm, (thk: Ali Muhammed Muavviz ve diğerleri), Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, II, 34; Özel, a.g.m., VII, 529.
- ⁶¹Mekke'li müşriklerin Müslümanlara yönelik baskı ve saldırılarının artması üzerine onlarla savaşa izninin verildiği ilk âyetler için bkz.: Hac, 22/40-41; bu hususta detaylı bilgi için bkz.: Şeltût, a.g.e., 63-66; Mevdûdî'ye göre bahsi geçen âyette müşriklerle savaşa gerekçesi, onların başka bir dine mensup olmalarından çok saldırgan olmaları ve insanlara zulmetmeleridir; başka bir ifadeyle Mekke'li müşriklerle savaşa izninin verildiği bu ilk âyette, çıkar elde etmekten ziyade saldırıların engellenmesi ve mazlum insanlara yardım edilmesi hedeflenmiştir. Bkz.: el-Mevdûdî, Ebu'l-A'la (1992), Cihad, (Çev.:M. Beşir Eryarsoy), İstanbul: Şafak Yayınları, 38-39.
- ⁶²Hamidullah, a.g.e.,I, 266.
- ⁶³Kûfî, Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed b. EbîŞeybe (2006), el-Musannef, (thk.: Muhammed Avvâme), Cidde: Şirketu'Dari'l-Kible, XVII, 407; el-Beyhekî, EbûBekrAhmed b. el-Hüseyn b. Ali (1937) es-Sünenu'l-Kubrâ, Metbaatu Meclisi, y.y.: Dâireti'l-Maârif, IX, 192; es-San'ânî, EbûBekrAbdurezzâk b. Hemmâm (1983) el-Musânnef, y.y.: el-Mektebetu'l-İslâmî, X, 326.
- ⁶⁴Hamidullâh, a.g.e.,I, 647.
- ⁶⁵Şeltût, a.g.e.,79-80.
- ⁶⁶İbn Esîr el-Cezerî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Abdulkarîm b. Abdulvahîd eş-Şeybânî (1987),el-Kâmil fi't-Târih, (thk.:Ebu'l-Fidâ Abdullah el-Kadî), Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, II, 96-98.
- ⁶⁷İbnHişâm, es-Sîretu'n-Nebeviyye, (thk.: Mustafa Saka ve bşk.), Dâru'İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût, ts., IV, 159; İbn Esir, a.g.e., II, 149;Muhammed Ebû Zehra, Son Barış Çağrısı, 37-39, 58-59.
- ⁶⁸Semerkindî, a.g.e.,II, 34.
- ⁶⁹ez-Zerkeşî, Bedreddîn Muhammed b. Abdullah (1984), el-Burhân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân, (thk.: Muhammed Ebu'l-Fazlİbrhahim), Kahire: Dâru't-Turâs, II, 31;
- ⁷⁰es-Suyûtî, Celâleddîn (2008),el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân, (thk.: Mustafa Şeyh Mustafa), Beyrût: Müessesetu'l-Risâle, 468-469.
- ⁷¹Cerrahoğlu, İsmail (1997),Tefsir Usûlü, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 125; Demirci, Muhsin (2001), Tefsir Usûlü ve Tarihi, İstanbul: İFAV, 161.
- ⁷²ez-Zerkânî, Muhammed Abdulazim (2001),Menâhilu'l-İrfan fi Ulûmi'l-Kur'ân, (thk.:Ahmed b. Ali), Kahire: Dâru'l-Hadîs, II, 150; Demirci, a.g.e., 162.
- ⁷³Şeltût, a.g.e.,73-77.
- ⁷⁴el-Vahidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed (1991),EsbâbuNüzûli'l-Kur'ân, (thk.: Kemal BesyûnîZağlûl), Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 246.
- ⁷⁵Taberî, a.g.e.,XI, 343, 349; ez-Zemahşerî, Caru'l-LahEbu'l-Kasım Mahmûd b. Ömer (1998), el-Keşşâf'an HakâikiGavamizi't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vucûhi't-Tenzil, (thk.: Adil AhmedAbdulmevcût ve diğerleri), Riyâd: Mektebetu'l-Ubeykan, III, 13.
- ⁷⁶Taberî, a.g.e., XI, 343, 349.
- ⁷⁷Hamidullah, a.g.e.,I, 226-227.
- ⁷⁸İnsan, 76/8-9.
- ⁷⁹Bkz.: Müslim, İman, 8; EbûDâvûd, Zekat, 1, Cihad, 95.
- ⁸⁰İlgili hadis için bkz.:EbûDâvûd, Zekât, 1.
- ⁸¹el-Askalânî, Ahmed b. Ali b. Hacer (ts.)Fethu'l-Bârîbi Şerhi Sahihi'l-Buhârî, y.y.:el-Mektebetu's-Selefiyye, I, 75-76.
- ⁸²Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Abdulmelik (ts.), Beyanu'l-Vehmi ve'l-İhâmi'l-Vakiayn fi Kitâbi'l-Ahkâm, (thk.:HüseynÂyet Saîd), y.y.: DâruTîbe, V, 606-607.

- ⁸³ Bakara, 2/256
- ⁸⁴ Yûnus, 10/99
- ⁸⁵ Nahl, 16/125
- ⁸⁶ Kaf, 50/45
- ⁸⁷ Gâşiye, 88/21-22
- ⁸⁸ Kâfirûn, 109/6.
- ⁸⁹ Râzî, Mefâtihu'l-Gayb, IV, 15; Müslüman yazarların dışında İslamiyet'i yakından incelemiş objektif bazı batılı yazarlardan İslâmiyet'in baskı yoluyla değil inandırıcılıkla yayıldığını belirtenler vardır. Örneğin o isimlerden bir olan Frithjof Schuon (ö. 1998) bu hususta şunları ifade etmektedir: "İslâm çok kere inanç ilkelerini kılıçla yaymakla suçlanmıştır; gözden kaçırılan şu ki: her şeyden önce bir bütün olarak İslâm'ın yayılmasında inandırıcılık büyük bir rol oynamıştır..." bkz.:Ebu'l-Fazl İzzeti (1984), İslâm'ın Yayılış Tarihine Giriş,(Çev.: Cahit Koytak),İstanbul: İnsan Yayınları, 28.
- ⁹⁰ Al-i İmrân, 3/64.
- ⁹¹ Ankebût, 29/46.
- ⁹² Şeltût, a.g.e., 40-43.
- ⁹³ Rudolph Peters (1989), İslâm ve Sömürgecilik, (Çev.: Süleyman Gündüz), İstanbul: Nehir Yayınları, 171-172; Yaman, "Bir Kutsal Metin Olarak Kur'an'ın Dengeli Barış Teorisi", 403;
- ⁹⁴ Mâverîdî, a.g.e.,XIV, 105-113; Nevevî, Ravdetu't-Tâlibîn, VII, 406, 411.
- ⁹⁵ İlgili âyet için bkz.:Mâide, 5/32.
- ⁹⁶ EbûDâvûd, Harac, 32-34.
- ⁹⁷ Hac, 22/39-41.
- ⁹⁸ İlgili âyetler için bkz: Muhammed, 47/35; Nîsâ, 4/91; modern dönem müfessirlerinden biri olan Mevdûdî, insanlara zulmeden ve bozgunculuk yaparak toplumsal düzeni bozanların öldürülmesini, ahlakî bir fariza olarak değerlendirmektedir. Ona göre bu tür insanlar bir bedende kangren olmuş bir organa benzerler. Bunların kesilip atılması vücudun diğer organları için de büyük önem taşır. Bkz.:Mevdûdî, Cihad, 31-35.
- ⁹⁹ İlgili âyet için bkz.:Mumtehin, 60/8.
- ¹⁰⁰ Mevdûdî, Cihâd, 56-58; Şeltût, a.g.e.,79.
- ¹⁰¹ Yaman, A (2008), "Bir Kutsal Metin Olarak Kur'an'ın Dengeli Barış Teorisi" [Bildiri], Din ve Dünya Barışı Uluslararası Sempozyumu, 26-28 Nisan 2007, (ss. 401-409) İstanbul: İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 404.
- ¹⁰² Enfâl, 8/61.
- ¹⁰³ İlgili âyetler için bkz.:Tevbe, 9/29, 36.
- ¹⁰⁴ Buhârî, Cihâd, 102; Malikî mezhebinin bazı hukukçularına göre İslâm beldesine saldıran müşriklere dahi İslâm'a davet yapılmadan onlarla savaş yapılmaz. Bkz.: İmam Malik b. Enes el-Esbehî (1994), el-Mudevvenetu'l-Kubra,Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I, 496-497.
- ¹⁰⁵ Bakara, 2/190, 194; İsrâ, 17/33.
- ¹⁰⁶ Müslim, Cihâd, 8; EbûDâvûd, Cihâd, 90, 121; Tirmizî, Seyr, 19; ayrıca genel bir ilke olarak Kur'an'da ekin ve neslin helak edilmesi yasaklanmıştır. Bkz.: Bakara, 2/205; İslâm'ın temel kaynaklarında bu hükümler bulunurken; bazı hukukçuların savaş sırasında yaşlıların, din adamların da öldürülebileceği fetvasını vermeleri düşündürücüdür. Bkz.:EbûZekeriyyâ Yahya b. Şeref en-Nevevî,Minhâcu't-Tâlibîn, Dâru'l-Minhâc, Beyrût, 2005, 520; Şafî mezhebinin önemli hukukçularından Nevevî'nin bu görüşüne karşı Malikî mezhebinin kurucusu İmam Malik ise savaş sırasında kadınların, çocukların, yaşlıların ve din adamların öldürülmesini yasaklamıştır. Bkz.: İmam Malik, el-Mudevvenetu'l-Kubra, I, 499.
- ¹⁰⁷ Buhârî, Cihâd, 147, 148;; Hz. Peygamber'in bu hususta açık talimatı bulunurken bazı fakihlerin öldürme konusunda aşırı yöntemleri caiz görmeleri şaşırtıcıdır. Bkz.:Husâmuddîn er-Râzî, Hulâsetu'd-Delâil, II, 356; Savaş sırasında aşırı uygulamaların İslâmiyet'te yasaklanması ile ilgili detaylı bilgi için bkz.: Mevdûdî, Cihad, 260-274
- ¹⁰⁸ Dumlu, a.g.e.,120-121.

Kaynakça

- Abduh, Muhammed (2012), FâtihaSûresi ve Amme Cüzü Tefsiri, (Çev.: Ömer Aydın), İstanbul: İşaret Yayınları,
- Buhârî, EbûAbdillah Muhammed b. İsmâîl, (1980), el-Câmiu's-Sahîh, (thk.: Muhammed Fuad Abdulbaki ve bşk.), Kahire: Metbaatu's-Selefiyye.
- Beyhakî, EbûBekrAhmed b. el-Hüseyn b. Ali, 1937: es-Sünenu'l-Kubrâ, y.y.:Metbaatu Meclisi Dâireti'l-Maârif.
- Cerrahoğlu, İsmail (1997), Tefsir Usûlü, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Cevherî, İsmâîl b. Hammâd (1990), es-SıhhâhTâcu'l-Luga ve Sihâhu'l-Arabiyye, (Thk.:AhmedAbdulgaffûr Attar), Beyrût: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn.
- Cürçânî, Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf (ts), Mu'cemu't-Ta'rifat, (Thk.: Muhammed Siddîk el-Minşâvî), Kahire: Dâru'l-Fezîle
- Demirci, Muhsin (2001), Tefsir Usûlü ve Tarihi, İstanbul: İFAV.
- Ebû Davud, Suleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî (ts), Sunen-u EbiDâvûd, Urdun: Beytu'l-Efkâri'd-Devliyye.
- Ebu'l-Hasan, Ali b. Muhammed b. Abdulmelik (ts), Beyanu'l-Vehmi ve'l-İhâmi'l-Vakiayn fi Kitâbi'l-Ahkâm, (thk.:HüseynÂyet Saîd), y.y.: DâruTîbe.
- Ebû Zehra, Muhammed (1998), Son Barış Çağrısı, (Çev.: Cemal Aydın), İstanbul: Şûle Yayınları.
- Dumlu, Ömer (1997), Kur'ân-ı Kerîm'de Salâh Meselesi, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Ferâhîdî, Halîl b. Ahmed (2002), Kitabu'l-'ayn, (AbdulhamîdHendâvî), Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Hamidullah, Muhammed (2003), İslâm Peygamberi, Ankara: Yeni Şafak.
- Hadduri, Macid (1999), İslâm Hukukunda Savaş ve Barış, (Çev.: Fethi Gedikli), İstanbul: Yöneliş Yayınları.
- Husâmuddîn-i Râzî, Ali b. Mekkî (2007), Hulâsetu'd-Delâil fi Tenkîhi'l-Mesâil, (thk.:Ebu'l-Fazled-DimyatîAhmed b. Ali), Riyad: Mektebetu'r-Rüşd.
- İbnÂşûr, Muhammed Tâhir (1984), Tefsiru't-Tahrîrve't-Tenvîr, Tûnus: ed-Dâru'd-Tûnusiyye.

- İbnEbîŞeybe, Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed el-Kûfi (2006), el-Musannef, (thk.: MuhammedAvvâme), Cidde: ŞirketuDari'l-Kible.
- İbn Esîr, Ebu'l-Hasan Alî b. Muhammed b. Muhammed b. Abdulkerîm b. Abdulvahîd eş-Şeybânî el-Cezerî (1987), el-Kâmil fi't-Târîh, (thk.:Ebu'l-Fidâ Abdullah el-Kadî), Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbnDurayd, EbûBekr Muhammed b. Hasan (1987), Cemheratu'l-Luğa, (Thk.:RemzîMunîrBalebekî), Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn.
- İbnFâris, Ebu'l-HuseynAhmed b. Zekeriyâ (1979), Mu'cemuMekayisi'l-Luga, (thk.:Abdusselam Muhammed Harûn)Beyrût: Dâru'l-Fikr.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî (y.y), Fethu'l-Bârîbi Şerhi Sahihi'l-Buhârî, ts.: El-Mektebetu's-Selefiyye.
- İbnHişâm (ts), es-Sîretu'n-Nebeviyye, (thk.: Mustafa Saka ve bşk.), Beyrût: Dâru'İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
- İbnu'l-Humâm, Kemaluddîn Muhammed b. Abdulvahid es-Sivâsi el-İskenderî (2002), ŞerhuFethi'l-Kadîr, Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İmam Malik, İbn Enes el-Esbehî (1994), el-Mudevvenetu'l-Kubra, Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İsfahânî, Ebu'l-Kasım el-Hüseyn b. Muhammed Râğîb (ts.) el-Mufredât fi Garîbi'l-Kur'ân, MektebetuNezâr Mustafa el-Bâz.
- İzzeti, Ebu'l-Fazl (1984), İslâm'ın Yayılış Tarihine Giriş, (Çev.: Cahit Koytak), İstanbul: İnsan Yayınları.
- Kasânî, AlauddînEbûBekr b. Mesûd el-Hanefî (1986), KitâbuBedai'i's-Senai' fi Tertîbi'ş-Şerâi' Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Karaman, Hayrettin ve diğerleri (Komisyon), Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı,
- Kureşî, Yahya b. Âdem (1987), Kitabu'l-Harac, (thk.:Hüseyn Müennes), Kahire: Daru'ş-Şuruk.
- Kuşeyrî, Ebu'l-Kasım Abdulkerim b. Hevazin b. Abdulmelik (2007), Letaifu'l-işârât, Lubnan: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Maverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib (1994), el-Hâvî el-Kebîr, (thk.: Ali Muhammed Muavviz ve bşk.), Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Meryem Abdurrahman Ebû Ali Abdulkuddus (1999), es-Sulh ve'l-İslâhfi'l-Kur'âni'l-Kerim, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cami'atu'l-Ummi'l-Kurra, Mekke.

- Mevdûdî, Ebu'l-A'la (1992), Cihad, (Çev.:M. Beşir Eryarsoy), İstanbul: Şafak Yayınları.
- Muhammed Bay Belalim (2007), İkâmetu'l-Huccebi'd-Delîl Şerh 'ala Nazmi İbnBâdîliMuhtesar Halil, Beyrût: Dâr İbnHazm.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyri en-Nisâbüri (1998), Sahihu Müslim, Riyâd: Dâru'l-Muğni.
- Nemerî, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdulberr el-Kurtubî (1992), el-Kâfî fî FikhiEhli'l-Medîne el-Mâlikî, Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Nevevî, EbûZekerıyyâ Yahya b. Şeref (2003), Ravdetu't-Tâlibîn, (thk: Adil AhmedAbdulmevcûd-Ali Muhammed Muavviz), Riyad: DâruAlemi'l-Kutub.
- _____ (2005), Minhâcu't-Tâlibîn, Beyrût: Dâru'l-Minhâc.
- Özel, Ahmet (1993), "Cihad", İstanbul: DİA, VII, 527-531.
- Peters, Rudolph (1989), İslâm ve Sömürgecilik, (Çev.: Süleyman Gündüz), İstanbul: Nehir Yayınları.
- Râzî Muhammed Fahrüddîn b Diyâiddîn Ömer (1981), Mefâtihu'l-Gayb, Lübnan: Dâru'l-Fikr.
- San'ânî, EbûBekrAbdurezzâk b. Hemmâm (1983), el-Musânef, y.y.: El-Mektebetu'l-İslâmî.
- Sarıçam, İbrahim (ts), Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, Ankara.
- Serahsî, Muhammed b. Ahmed (ts), Kitâbu'l-Mebsût, Beyrût: Dâru'l-Marife.
- Semerkindî, Ebu'l-LeysNasr b. Ahmed b. İbrahim (1993), Bahru'l-'Ulûm, (thk: Ali Muhammed Muavviz ve diğeri), Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Suyûtî, Celâleddîn (2008), el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân, (thk.: Mustafa Şeyh Mustafa), Müessesetü'r-Risâle.
- Şeltût, Mahmûd (1983), el-Kur'ânve'l-Kitâl, Beyrût: Dâru'l-Feth.
- Taberî, EbûCa'fer Muhammed b. Cerîr (2001), Câmi'u'l-Beyân 'ân Te'viliÂyi'l-Kur'ân, (thk.: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî), Kahire: DâruHicr.
- Tehânevî, Muhammed Ali (1996), Mevsûatu Keşşaf İstilâhâti'l-Funûnve'l-Ulûm, (thk.: Ali Dehrûc ve bşk.), Beyrût: MektebetuLubnan
- Tirmizî, Ebûİsâ Muhammed b. İsâ (1996), el-Câmi'u'l-Kebîr/Sünenu't-Tirmizî, (thk.:BeşşârAvvâdMarûf), Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî.

- Şafîî, Muhammed b. İdrîs (2001), el-Umm, (thk.: Rıfat Fevzî Abdulmutalib), y.y.: Dâru'l-Vefâ,
- Vahidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed (1991), EsbabuNüzûli'l-Kur'ân, (thk.: Kemal BesyûnîZağlûl), Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Yaman, A (2008), “Bir Kutsal Metin Olarak Kur'ân'ın Dengeli Barış Teorisi” [Bildiri], Din ve Dünya Barışı Uluslararası Sempozyumu, 26-28 Nisan 2007, (ss. 401-409) İstanbul: İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
- _____, “Sulh”, DİA, (XXXVII: 485-489), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi (1979), Hak Dini Kur'ân Dili, İstanbul: Eser Neşriyat.
- ZebîdîSeyyîd Muhammed Murtezâ el-Huseynî (1965), Tâcu'l-'ArûsminCevâhiri'l-Kamûs, (Thk.:Abdu's-SettârAhmedFerâc), Kuveyt: MetbaatuHukûmeti'l-Kuveyt
- Zemahşerî, Caru'l-LahEbu'l-Kasım Mahmûd b. Ömer (1998).,el-Keşşâf 'an HakâikiGavamizi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Tenzîl, (thk.: Adil AhmedAbdulmevcût ve diğeri), Riyâd: Mektebetu'l-Ubeykan.
- Zerkânî, Muhammed Abdulazim (2001), Menâhîlu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân, (thk.:Ahmed b. Ali), Kahire: Dâru'l-Hadîs.
- Zerkeşî, Bedreddîn Muhammed b. Abdullah (1984), el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân, (thk.: Muhammed Ebu'l-Fazlİbrâhîm), Kahire: Dâru't-Turâs.